

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА НАВЧАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПОШУКИ

Збірник наукових праць

Випуск 16

УДК 373.2

О. О. Мілаш

І. О. Мицюра

м. Харків

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ВИРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті йдеться про важливість формування виразності мовлення дітей дошкільного віку, оскільки цей процес безпосередньо пов'язаний не лише з формуванням зв'язного мовлення дитини, а й з провідними психо-фізіологічними функціями. Схарактеризовано основні показники виразності: просодика, мелодика, ритм, темп, тембр голосу тощо.

Ключові слова: виразність, мовлення, дошкільники, характеристика, показник, темп, ритм.

У системі чинників, що обумовлюють становлення особистості, особлива роль належить виразності мовлення. Уже на ранніх етапах онтогенезу мова стає основним засобом спілкування, мислення, планування діяльності, довільного управління поведінкою (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, А. Леонтєв, А. Лурія, С. Рубінштейн та інші). При досягненні старшого дошкільного віку формування мови настільки є значним, що можна говорити не тільки про оволодіння фонетикою, лексикою, граматиною, але й про розвиток таких

якостей мовлення, як змістовність, точність і виразність. Саме виразність мовлення є однією з проблем, з якими стикаються вихователі дошкільних закладів освіти, оскільки формування цієї якості вимагає послідовної, системної, систематичної групової та індивідуальної роботи.

Мета статті – визначити основні характеристики виразності мовлення дітей дошкільного віку та сучасні підходи щодо її формування.

Розвиток виразності мовлення в дошкільників має як вікові, так й індивідуальні особливості. У мовленні молодшого дошкільника яскраво виражена мимовільна виразність. У ній наявні окличні речення, вигуки, експресивні звороти (зі сполучного слова як і дієслова), вказівні займенники; стилістичні зображувально-виражальні засоби, а також інтонація, жести, міміка. Жести більш зображувальні, ніж виразні та часто використовуються дітьми для заміни відсутнього слова. Учені визнають існування прямого зв'язку між засвоєнням дитиною виразності мовлення і розвитком її емоцій (маленька дитина говорить виразно тоді, коли хоче передати свої бажання, почуття, переживання) [2, с. 3].

Використання в мовленні молодших дошкільників зазначених засобів виразності має певну специфіку. Вони не виконують експресивної функції в мовленні та не використовуються свідомо дітьми для передачі власних емоцій. На думку С. Рубінштейна, у мовленні дитини мимоволі проривається її імпульсивна емоційність. Мовлення дітей цього віку здебільшого ситуативне. Учені (Г. Леушина, Г. Люблінська, С. Рубінштейн) вказують на існування зворотного зв'язку між виразністю мовлення дошкільників, рівнем розвитку їхніх емоцій і загальним рівнем володіння мовою [5].

У середньому та старшому дошкільному віці спостерігається зниження імпульсивності дитячих емоцій. Крім ситуативного, дитина поступово опановує більш складне контекстове мовлення. Це значно знижує виразність мовлення в старшому дошкільному віці. Відбувається перехід до свідомого, довільного використання виразних засобів для передачі емоцій.

Якщо в молодшому дошкільному віці засвоєння виразності мовлення здійснюється шляхом наслідування дорослих, то формування цієї якості мовлення в старших дошкільників потребує цілеспрямованого спеціального навчання. При цьому комплексний педагогічний вплив має бути спрямований на розвиток мислення, мовлення, емоцій дитини.

Основними засобами навчання дітей виразного мовлення психологи вважають виразне мовлення дорослих (педагогів, батьків) та використання дитячої художньої літератури.

У процесі становлення й розвитку виразності мовлення дітей, крім загальних тенденцій велике значення має низка індивідуально-типологічних особливостей, пов'язаних із розвитком емоцій: узаємозв'язок між високим рівнем емоційності дитини, дуже раннім виявом у неї чутливості до емоційної виразності мовлення та відсутністю в ньому характерного спаду виразності в старшому дошкільному віці.

Особливості виразного мовлення дітей дошкільного віку досліджували О. Аматьєва, М. Бухвостова, Н. Карпинська та інші. Так, предметом наукового дослідження було навчання дітей виразного читання напам'ять і розповідання (складний педагогічний процес, що ґрунтується на глибокому розумінні й переживанні дітьми змісту художнього твору). У зв'язку з цим було визначено поняття «читання дошкільників». Виразне читання дошкільників — це проголошення художнього тексту з можливою для їхнього віку свідомістю й виразністю. У цьому разі виразність мовлення впливає на емоції слухачів, загострює їхню увагу.

У навчанні дошкільників виразного читання сьогодні вчені виділяють дві групи вмінь і навичок. Перша група — це формування правильної дикції (уміння зрозуміло й чітко вимовляти звуки та їх сполучення в словах). Друга — навчання вміння керувати своїм голосом (регулювати темп мовлення, силу та висоту голосу). У роботі над технікою мовлення вони вбачають основу культурного, виразного мовлення, підґрунтя для оволодіння елементарними засобами виразності. Наявність в окремих дітей природних здібностей до

виразного читання і розповідання, загальну закономірність навчання дітей виразного читання відзначає: від переживання почуттів, що передаються у творі, до осмисленого ставлення, а потім — до їх висловлювання відповідно до можливостей дитини. Найкращими формами роботи, у яких почуття, що виникають у дітей під час слухання літературних творів, образи передаються за допомогою засобів виразності, є читання напам'ять віршів, розповідання прозових творів та ігри-драматизації [2, с. 46].

Процес розвитку виразного мовлення дітей дошкільного віку за допомогою театрально-ігрової діяльності досліджувала О. Амацьєва. Вона розробила систему ігрових вправ, яка використовувалась у різних видах діяльності (художньо-мовленнєвій, ігровій, театрально-ігровій, навчально-мовленнєвій) [1]. Серед них можна виокремити імітаційно-ігрові вправи, вправи творчої спрямованості та емоційні етюди. Проілюструємо це на прикладах: Гра *«Відгадай, який у мене настрій»*.

Вихователь, а потім дитина, наслідуючи його, зображують свій настрій за допомогою немовних засобів виразності. Інші діти відгадують і мотивують свою відповідь, відповідають на запитання: «Чому він (вона) сумний (веселий та ін.)?»

Гра *«Зроби, як я»* (*«Повтори за мною», «Покажи, як я»*).

1. Педагог показує, як за допомогою немовних засобів виразності можна виразити емоції персонажів. Діти повторюють за ним.
2. Від імені будь-якого персонажа (на вибір вихователя або дітей) діти виконують різні завдання: ловлять метелика, підкрадаються до будиночка, зображують прогулянку трьох ведмедів тощо.

Гра *«Зміни голос»*.

Дітям пропонують зобразити ситуацію, коли Лисиця (Заєць, Вовк та ін.) вітається з Ведмедем, якого боїться.

Варіант: дитині пропонують попросити голосом зляканої Олен-ки пічку (річку, яблуньку) сховати її; виконати пісеньку Кози з казки «Вовк і семеро

козенят» голосом Вовка (Кози); сказати голосом одного з трьох ведмедів: «Хто сидів на моєму стільці...?», «Хто їв із моєї миски...?» та ін.

Гра *«Я почну, а ти продовж»*.

Діти розглядають малюнки. Вихователь звертається до них і пропонує закінчити речення.

«У цього зайчика свято. Він... (веселий). На його мордочці... (посмішка). Його очі... (сяють від радості). Вони схожі... (на сонечко з промінчиками та ін.). Зайчик із радості ляскає... (у долоні) і стрибає... (на одній лапці)».

«Цей ведмедик сумний. На його мордочці відсутня... (посмішка), очі... (сумні). Лапки... (лежать на колінах). В нього опушені... (плечі). Він тихо сидить... (на стільці). Гратися йому... (не хочеться)».

«Мальвіна дуже здивувалась, її очі... (широко відкриті), руки (притиснуті до щік). Вона вигукнула від несподіванки... («Ой», «Ох!», «О це так!» та ін.) і навіть трохи... (присіла)».

«Цей гном дуже злякався. Його очі... (широко відкриті). Від страху він весь... (тремтить). Руки... (притиснуті до грудей)».

«Карабас дуже розлютився. Його очі... (злі, примружені). Він стиснув... (кулаки), тупотить... (ногами) і голосно кричить... («Я вам покажу!» та ін.)».

Вихователь пропонує дітям відповісти на запитання за допомогою міміки, пантоміміки:

- Як ти дивишся, коли тобі весело (сумно, ти здивований, зляканий, сердитий)?
- Як ти посміхаєшся, коли веселий (стомлений)?
- Як ти біжиш, якщо тобі весело (страшно)?
- Як ти сидиш, якщо сумний (веселий, зляканий, сердитий)?
- Як ти погрожуєш, якщо сердитий (веселий)?
- Як ти вітаєшся (прощаєшся), якщо веселий, (сумний, сердитий та ін.).

Гра *«Німий діалог»* («Розмова крізь скло»).

Вихователь пропонує дітям за допомогою міміки та пантоміміки сказати своєму другу (татові, мамі, бабусі, сестрі та ін.): «Я стомився», «Йди сюди»,

«Дай мені води», «Доброго дня», «До побачення», «Я радий тебе бачити», «Мені сумно» тощо.

Гра «Зобрази обличчя».

Вихователь пропонує дітям передати за допомогою немовних засобів виразності обличчя: мамі, коли вона отримує від дитини подарунок на день народження; бабусі, коли дитина їй допомагає; брата чи сестри, коли вони в зоопарку побачили слона; тата (дідуся), коли він увечері прийшов з роботи; друга, який занедужав (вилікувався); своє під час перегляду цікавого мультфільму (слухання казки); брата (друга), якщо хтось несподівано його злякав.

Емоційно-мовленнєві етюди — це спеціальні комунікативні ситуації з мовленнєвим матеріалом, заданим текстом відомого дітям художнього твору. Етюди слугують перехідною ланкою від навчання дітей виразності мовлення до самостійного добору й використання ними засобів виразності в активній мовленнєвій практиці. Велику увагу слід приділити формуванню в дітей навичок використання жестів, що відповідають мовленнєвому етикету (вітання, прощання тощо).

Старший дошкільний вік — період інтенсивного формування особистості, який характеризується становленням основ самосвідомості та творчої індивідуальності дитини в різних видах діяльності (Л. Виготський, А. Запорожець, М. Кравцов, М. Подьяков та інші).

Виразна мова характеризується різними інтонаційними характеристиками: просодика — складний комплекс елементів, що містить мелодика, ритм, інтенсивність, темп, тембр і логічний наголос, який слугує на рівні пропозиції для вираження різних синтаксичних значень і категорій, а також експресії і емоцій; інтенсивність проголошення — ступінь посилення або ослаблення видихання, голоси, темпу при проголошенні звуків мови, тобто сили або слабкості проголошення при артикуляції звуків, особливо голосних; мелодика мовлення — сукупність тональних засобів, характерних для даної мови; модуляція висоти тону при проголошенні фрази. Ритм мови —

упорядкованість звукового, словесного та синтаксичного складу промови, певна її смисловим завданням; темп мовлення – швидкість протікання промови в часі, її прискорення чи уповільнення, яка обумовлює ступінь її артикуляторної та слухової напруженості; тембр голосу – забарвлення, якість звуку; логічний наголос – інтонаційний засіб; виділення якогось слова в реченні інтонацією; слова вимовляються більш розбірливо, довгостроково, голосно.

Доречне й виправдане використання засобів мовної виразності робить старшого дошкільника цікавим співрозмовником і бажаним учасником різних видів діяльності, дозволяє привернути увагу дорослих і однолітків. Старший дошкільник із виразною промовою відчуває себе більш розкуто і впевнено в будь-якій ситуації завдяки тому, що може адекватними засобами висловити думки і почуття, показати свою творчу індивідуальність. Виразність мовлення дозволяє старшому дошкільнику яскравіше проявити себе в різних видах діяльності, і перш за все, в ігровій та художній. Виразність характеризує не тільки рівень формування дитячої мови, а й особливості особистості старшого дошкільника: відкритість, емоційність. Широкий вплив, який чинить виразність на комунікативну культуру особистості, взаємини з довір'ям, самовираження в різних видах творчої діяльності, зумовлює необхідність дослідження чинників та засобів формування виразності мовлення в старшому дошкільному віці. Л. С. Виготський підкреслював, що сутність процесу формування індивіда полягає в його поступовому входженні в людську культуру за допомогою оволодіння особливими «знаряддями розуму» [4]. До них насамперед належить мова і мовлення, які завжди знаходяться між людиною і світом, і є засобами відкриття для суб'єкта найбільш істотних сторін навколишньої дійсності. Кумулятивна накопичувальна функція рідної мови дозволяє розглядати його важливим каналом духовного формування особистості.

Виховання ритму та інтонації є не тільки проблемою поліпшення виразності самої мови. Як неодноразово відзначали класики педагогіки та психології, багата ритмічна мова сприяє загальному психологічному розвитку дитини та полегшує навчання.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє констатувати, що поняття «виразність мови» має інтегрований характер і містить у собі вербальні та невербальні засоби. Для розвитку виразної сторони мовлення необхідне створення таких умов, у яких кожна дитина могла б проявити свої емоції, почуття, бажання та погляди, причому не тільки в звичайній розмові, але й публічно, не соромлячись присутності сторонніх слухачів. До цього важливо привчити ще в ранньому дитинстві, оскільки нерідко буває, що люди з багатим духовним змістом, із виразною промовою виявляються замкнутими, сором'язливими, уникають публічних виступів, губляться в присутності незнайомих осіб. Звичку до виразної мови можна виховати в людині тільки шляхом залучення його змалку до виступів перед аудиторією. У цьому величезну допомогу можуть надати театралізовані заняття в дошкільних освітніх установах.

Література:

1. Аматьєва О.П. Обучение старших дошкольников выразительности речи / Е. П. Аматьєва // Наука і освіта. – 1997. – № 1.
2. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Б74 Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / За ред. А. М. Богуш. — К.: Вища шк., 2007. - 542 с.
3. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2006. – 304с.
4. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. –Т. 2: Проблемы общей психологии. –М. : Педагогика, 1982.–368 с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб : Питер, 2000 – 712 с.